

Csaba László

Európai közgazdaságtan

AKADÉMIAI KIADÓ, 2014



KÖZGAZDASÁGI NÉZETEK ÜTKÖZÉSE

Ismét elkerülve a hagyományos könyvismertetések szabványát, szeretnék egy gondolataimmal fűszerezett áttekintést a Tisztelt Olvasó elé letenni, *Csaba László* 2014-ben megjelent művéről. Mint az elmúlt bő fél évszázad gazdaságtörténetének kutatója, a gazdaságpolitika egy időben formálója, nagy kíváncsisággal és szimpátiával láttam neki a könyv olvasásának.

Már a címe is megfogott: Európai közgazdaságtan. Hogyhog? Van európai, amerikai vagy ázsiai közgazdaságtan? Földrajzi lehatárolással lehetséges minősíteni a közgazdaságtant mint tudományt?

Kétszer egymás után végigolvasva a nem túl hosszú, ámde annál hatalmasabb irodalmi bázison nyugvó munkát, rájöttem, hogy két nagy kérdéskört fed le:

- egyrészt, hogy miért nem szükségszerű a jelenlegi mainstream általános érvényű tu-

dományként kezelése, és miért elkerülhetetlen a határterületek eredményeinek bekapcsolása (vagy inkább visszakapcsolása) a közgazdaságtan tudományos elméletébe; • másrészt, milyen fontos annak elfogadása, hogy a közgazdaságtan is kísérleti tudomány. Fontos ezért a gyakorlat tapasztalatainak figyelembevétele, azaz az elmélet gyakorlatba való átültetése, mintegy az elmélet kísérleti igazolása.

Hogy miért nevezi a szerző könyvét *Európai közgazdaságtannak*? Nyilván azért, mert a mainstream kialakulása Amerikához köthető, ha tetszik, amerikai közgazdaságtan, s mert az európai gyakorlatban voltak olyan történelmi periódusok, amelyekben a gazdaság a mikroalapozású, formalizált modellektől eltérő elvek alapján, sikerrel működött. A kelet-európai átalakulás negyedszázada egészen bizonyosan gazdagította a közgazdaságtan általános elméletét. Olyan kísérlet volt ugyanis,

amely az elmélet születésének körülményeitől teljesen eltérő közegben kívánta kipróbálni, tesztelni a mainstream érvényességét. S bizony, felemás eredményeket hozott.

Csaba László könyve sokaknak üzen.

Egyrészt szól az elmélet akadémikus művelőihez, az egyetemi oktatás legfelsőbb szféráihoz, a közgazdasági doktori iskolákhoz. Leszögezi, hogy hiba volt az elmélettörténet kiiktatása a közgazdasági képzésből, amivel messzemenően egyetértek.

Másrészt, nem kisebb jelentőséggel üzen a gazdaságpolitikusoknak is, akik napi döntésekkel az elméleteket gyakorlatra váltják.

S végül, szól az átlagpolgárhoz, aki ugyan egyáltalán nem közgazdász, hanem kétkezi munkás, tisztviselő, mérnök, tanár, orvos, né tán természettudós, esetleg művész vagy sportoló, de mégis folyton gazdasági döntéseket hoz, avagy elszenvedi mások döntéseinek következményét. S ahogy lenni szokott, mint a focihoz, a gazdaságpolitikához is mindenki ért. Sőt, hozzászól, nem kevés kritikával. Ezeknek a „felhasználóknak” is segít a szerző, néhány közkeletű sztereotip vélemény eloszlatásával. Ilyen például: a rendszerváltozás nem csupa rosszat hozott csak hazánknak, vagy: nem helytálló, hogy nem volt érdemes az EU-hoz csatlakozni. Csaba László helyre teszi a dolgokat, alapvetően jó irányban vonva meg a határokat. Elismeri a problémákat, de láttatja az eredményeket is. S legfőképpen, felteszi a kérdést: ha a követett gyakorlat nem volt jó, akkor mi lenne – lett volna – a helyes alternatíva? S ha volt ilyen, azt miért nem követtük?

Mivel jómagam régóta a határterületi közgazdaságtan művelésével foglalkozom, majd mindenben egyet tudok érteni Csaba László megállapításaival.

Hogy miért? Mert igencsak hasonló az érdeklődési körünk. Úgy vélem, aligha talált volna szerzőnk nálam fogékonyabb olvasóra. Fő szakterületem a kutatásban, oktatásban a gazdaságpolitika, pénzügypolitika, nemzetközi

pénzügyek. Alapítottam egy történettudományi doktori iskolát, azon belül egy modern kori gazdaságtörténettel foglalkozó alprogramot. Tanítottam egy közgazdaság-tudományi doktori iskolában, majd vezettem is azt, amelynek fontos jellemzője volt a gazdaságpszichológiával, a *behaviorial economics*-szel való szoros kapcsolat. Tanítottam egy jogi doktori iskolában is, közgazdasági határterületet, a *Law and economics* témát. A jog és a gazdaság szoros kapcsolatát – mint a bankfelügyelet vezetője –, ha akartam volna, sem tudtam volna elkerülni. A határterületekről van fogalmam. Gyakorlati munkám a pénzügyek szinte minden területével kapcsolatba hozott. A költségvetés összeállítását, a társadalombiztosítás működését részleteiben megismerhettem. A demográfiai kérdésekkel, a nyugdíjrendszer gondjaival több, mint egy évtizede foglalkozom. A szociális piacgazdaság elméletéről, annak a keresztény társadalmi tanításban gyökerező alapjairól számtalan tanulmányt és egy kisebb könyvecskét írtam. A rendszerváltozás gazdasági folyamatait, a nemzetközi gazdaság változásait több tanulmányban, könyvben elemeztem.

Mindezek alapján merem megalapozottan állítani, hogy Csaba László könyve kiemelkedő jelentőségű a magyar közgazdaság-tudomány fejlődésében. Könyvének szinte minden fejezetével, minden tételével találkoztam fél-évszázados munkásságom során. Sok publikációm foglalkozik hasonló kérdésekkel.

Kicsit fájó megtapasztalni a szerző igazát: jószerint csak az angol nyelvű vezető folyóiratok cikkeit veszi a közgazdaság-tudomány figyelembe. Tanulságos Csaba László információja arról, hogy a korábban általam is követett német szakirodalom „elamerikanizálódott”. Nyelvi, intézményvezetői és ideológiai szinten egyaránt. Angol a megjelenés nyelve, amerikai tudós a Kiel-i kutatóintézet vezetője. Globalizálódunk, még a németek is!

Nem feltétlenül ezek a folyóiratok közölték az én munkáimat sem. Ámbár érdekes megál-

lapítása a szerzőnek, hogy igazán új gondolatok a nemzetközi szakirodalomban is gyakran jelentéktelen fórumokon jelennek meg. Van az úgy, hogy a „felkent” tudósok nem igazán fogadóképesek lektorként azokra a gondolatokra, amelyeket nem ők találtak ki.

Érdekes tapasztalata Csabának, hogy a modern közgazdaság-tudomány nem átfogó munkákra, monográfiákra hivatkozik, hanem többnyire csak rövid cikkekre. Mint a matematikusok. Nem kell monográfia, az alapokat már mindenki tudja, legfeljebb egy-két újdonság érdekes. Pedig a jelen könyvből is kiderül, hogy messze nincs még „lefutva” a közgazdaságtan tudománnyá válása. Akik minden áron matematikai egzaktágú tudománynak szeretnék látni, elfeledkeznek arról, hogy emberi döntésektől függő eseménysorozatokról van szó, s ezek motivációja nem egyszerűsíthető le matematikai képletekre.

Amivel a jelen recenzióban kevesebbet foglalkozom, az a mainstream közgazdaságtan relevanciája. Vannak ehhez nálam jobban értő szakemberek. Azt az utalását emelném csak ki e témaköréből, hogy a két világháború között, s még az után is, sokkal nagyobb volt a közgazdaság-tudomány hatása a gyakorlatra, mint napjainkban. Idézi Csaba *Lord Káldor*, *Lord Balogh* munkásságát. Noha az általa hivatkozottak is magyar származású tudósok, közvetlen hazai példát is hozhatok. Például *Varga Istvánt*, aki a két világháború között a Konjunktúrakutató Intézet igazgatójaként alapos gazdasági elemzésekkel segítette a kormányzat, a miniszterek, a miniszterelnök munkáját. Ő írta beszédeik, cikkeik vázlatát. Így azok mindig pontos információkon alapultak. Szemmel láthatóan odafigyeltek rá, hogy mit mond. Meg is volt az eredménye, hiszen az a húsz év minden nehézség mellett sikeres gazdasági fejlődést hozott. Még a szocialista időszakban is kiemelkedően fontos gazdaságpolitikai intézkedések részese volt Varga. 1946-ban kidolgozta a forint stabilizálását, amit egyébként hosszú mellőzéssel „hálált meg”

a hatalom. Mégis, amikor ismét hívták, nagy horderejű munkát végzett: 1957-től haláláig a Gazdasági Reformbizottság munkáját vezette. Az új gazdasági mechanizmus alapelvei tőle származtathatók. Talán napjainkban is érdemes lenne megfontolnia a politikai vezetésnek az elméleti közgazdászok szorosabb bevonását a döntéshozatalok előkészítésébe.

Amibe kicsit jobban belemélyedek, az úgynevezett európai közgazdaságtan: az ordoliberalizmus elve és gyakorlata. (A témával jó magam is foglalkoztam, többek között a *Keresztény gazdaság – Globális piacgazdaság, Milyen Magyarországot szeretnénk?* című kiadványokban.)

Annál fontosabb és aktuálisabb most ez a kérdés, mivel a mai globális kapitalizmusban a válság után az állam visszaszorulásáról beszélnek. Pedig, amint erre Csaba is helyesen utal, a visszaszorulás nem jelenti a szabályozó állam szerepének csökkenését. Sőt!

Egyet kell értenünk azzal, hogy a nemzetközi versenyképességi kihívást fel nem vállaló, túlzott védelembe vonuló gazdaságok nem lesznek tartósan sikeresek. Csak a humor kedvéért idézem, hogy amikor *Erhard* gazdasági miniszter egy tollvonással eltörölte a háború után az árkontrollt, *Clayton* tábornok, a nyugat-német zóna amerikai parancsnoka aggódva hívta fel őt: „*Erhard úr, a szakértőim azt mondják, hogy Ön fergeteges ostobaságot csinált!*” „*Nyugodjon meg, tábornok úr, az én szakértőim is ezt mondják*” – volt a válasz. De a nyugat-német gazdaság szárnyalni kezdett... Az ármegkötöttségektől megszabadított vállalkozások a jól szabályozott közegben versenyeztek a fogyasztók kegyeiért. Megjegyzem, az ordoliberalizmuson alapuló gazdaságvezetés messze nem jelentette a gazdaság magára hagyását. A Kreditanstalt für Wiederaufbau a Marshall-segély kedvezményes hitelként való továbbításával segítette a kis- és közepes vállalkozásokat. A Leistungsausgleichsgesetz a közteher-viselés sajátos módját találta meg, s

terhelte a vagyonosokra az újrakezdés bizonyos szociális költségeit. (Még 30 év múlva is fizették.) A Bundesbank konszolidálta és refinanszírozta a bankokat. Olyan bankkonszolidációt hajtott végre, amely 100 évre szóló kedvezményes kamatozású államkötvénnyel pótolta a bankok hiányzó tőkéjét, (s ezt több mint ötven év alatt vásárolta vissza a költségvetés). A német szociális piacgazdaság hosszú távra gondolkodó, nem improvizáló kormányzatot tételezett fel. Normatív szabályozással avatkozott be, s az egyéni kezdeményezést, a versenyképességi viszonyokat nem torzította.

Itt és most megismétlem (amit néhány gazdaságtörténeti publikációmban már idéztem): e hasznos információkra a rendszerváltáskor nem volt „vevő” a kormányzat. Pedig deklaráltan szociális piacgazdaság-félet szeretett volna megvalósítani, a győztes politikai erő programja szerint. Noha a magyar jogrend korábban a némethez állt közel, (ezt a történészek és jogászok talán tudták), de a modern német gazdasági gyakorlatot (és elméletet) kevesen ismerték. (A szocializmus évei alatt a magyar szakmai elit többnyire az angolszász irodalomból merítette, amit az úgynevezett „nyugatról” tudott. Én is csak a véletlennek és német nyelvismeretemnek köszönhetem, hogy még a ’80-as években megismerhettem.)

Márpedig, amint Csaba is rámutat, lényegesen különbözik a kontinentális és az amerikai modell. A bankszektor „tervezésekor” is első lépésben az angolszász példa szerinti kereskedelmi banki törvény került elfogadásra, mert – szemben a német univerzális banki gyakorlattal, amelynek átültetését pártoltam – a szakemberek többsége az amerikai modellre voksolt. (A néhány év múlva bekövetkezett – univerzális bankszabályozás felé elmozduló – törvénymódosítás engem igazolt.)

Pedig helyesen állapítja meg Csaba, hogy a német módszer alapján, hitelfinanszírozással is lehet sikeres gazdaságfejlesztést végrehajtani, nem csak a tőkepiaci modell szerint. Arra

is joggal mutat rá, hogy Kelet-Európában s így hazánkban is a bankszektor fejlettsége és mélysége még messze elmaradt a nyugati példától. (Jól megvilágítja ezt egy kis történet: amikor megkérdeztem a német bankfelügyelőktől, hogy miként állapítják meg a vezetők szakmai alkalmasságát, nem is értették meg a kérdést. Természetes volt számukra, hogy az lesz bankvezető, aki minden lépcsőfokot bejárta a bankban és sokszorosan bizonyította rátermettségét. Mi a rendszerváltáskor nem tudtunk a cilinderből kihúzni ilyen nyulakat.)

Látni kell természetesen, hogy a viharos kilencvenes évek körülményei Magyarországon egészen mások voltak, mint a háború utáni NSZK-ban. Sőt: az egész világban megváltoztak a viszonyok. A sikeres mintakövetés elmaradásának főképp ez volt az oka.

És még egy: a hatalmas terhes örökség, amit magunkkal hoztunk.

Csaba László, bár véleményem szerint alapvetően helyesen ítéli meg az átalakulást követő gazdaságpolitikai lépéseket hazánkban, a rendszerváltás értékelésében mégis kissé nagyvonalú.

Itt van részemről néhány szerény kritikai megjegyzés.

Valóban igaz, ahogy szerzőnk állítja, hogy 1990 alapvető rendszerbeli változást hozott. Azokkal szemben, akik ezt is el akarják vitatni, egyértelműen igazat kell adnunk a szerzőnek, hogy a magántulajdon alapjára áthelyezett gazdálkodás gyökeres szakítás a szocialista múlttal. Ugyanakkor abban is teljesen igaza van, hogy a magyar gyakorlat – és az egész kelet-közép-európai átalakulás – bizonyíték arra, hogy a mainstream eszköztárát nem lehet mechanikusan átültetni egy más történelmi utat bejárta közegbe. Hogy az átalakulás sok negatívuma éppen ebből származik. Kissé alábecsüli azonban azt a batyut, amit ránk hagyott a múlt. Szerinte (130. oldal) ma már a középkelet-európai országokban normális piacgazdaság működik. Nekem itt vannak fenn-

tartásaim. Kérdés, hogy a kialakult viszonyokat nevezhetjük-e normálisnak. Különösen a magyar esetet illetően, amely mindenképpen eltér a többi kelet-európai ország átalakulási körülményeitől is.

Természetesen, tudja Csaba, hogy a szocialista időkből megörököltük a hatalmas külföldi államadósságot. Ez meghatározó a következő átalakulási folyamatokra nézve. A pályafüggőség fontosságát a szerző több helyen is kiemeli. Ez nyilván nagy teherterhelés a költségvetésen, sok megszorításra magyarázat. Azt is nyilván tudja, hogy egyszer már kifizettük a vagyunkból ezt a hatalmas összeget, s most mégis azért ugyanakkora, mint 1990-ben volt, mert újratermelte a gazdaságpolitika. Az viszont különbség a két időszak között, hogy most már nincs mögötte eladható állami vagyon vagy másként, pénzügyes szaknyelven mondván, nincs mögötte vagyoni fedezet. Mondhatja valaki, hogy Nyugaton is magas az államadósság. Nálunk azonban nem azért nagy az adósság, mint a nyugati demokráciákban, mert évtizedeken át az „adakozó állam” magas jólétet biztosított polgárainak. Nálunk egyszerűen képtelen volt szembenézni a politika ezzel az örökséggel. Az adósságszolgálat jelentős, a kamatokat ki kell izzadni a költségvetésből, tehát az elsődleges egyenlegnek aktívnak kell lennie. Vagyis a polgárok messze többet fizetnek be az államkasszába, mint amennyit bármilyen formában visszakapnak onnan, s ráadásul, úgy érzik, a korábbinál rosszabbul élnek. Hogy a kamatszolgálatnak helyet csináljunk, a korábban állami forrásból juttatott jóléti szolgáltatásokat alaposan meg kell kurtítani. Ezt nem mindig vállalta fel a politika. De amikor mégis, akkor a megszorítások ellenére is, folyton deficitbe csúszik az államháztartás. A deficitek finanszírozása – húsz év alatt – szép fokozatosan újból felhalmozta a rendszerváltozásokor tapasztalt mértékű államadósságot.

Csaba László alapvetően pozitívan viszonyul a rendszerváltozás eredményeihez. Vitat-

ja, hogy „rosszabbul élünk” – ahogyan sokan állítják. Számos olyan életvitelben jelentkező értékre utal, amiről – mert adottnak vesszük – hajlamosak vagyunk az ítélkezésnél elfeledkezni. Bizonyos szempontból igazat kell adnunk neki. Gyakran idéződik fel bennem is a mondat, hogy „szegények vagyunk, de jól élünk”. Különösen, ha azt nézzük, milyen nehéz kétkezi munkát vállaló embert találni, vagy a mobiltelefonokat, jó márkájú autók sokaságát és az élelmiszerrel való pazarlást, a szemétkidobált ételmaradékot tekintjük. (Bár, megjegyzendő, a magyar kocsi-park nagy része elagott, még a luxusautók átlagéletkora is magas. Használcikkpiacról élünk.)

De már csak azért is joggal vitatja a „rosszabbul élünk” állítást a szerző, mert szerinte nem jól mérjük a kibocsátást. Ebben kétségtelenül igaza van. A második gazdaság számbavehetetlen teljesítményei, amit csak becsülni tudunk, jelentősen tompítják a hivatalos adatok szerinti életszínvonal-visszaesést, amit a statisztikából látunk. Itt szeretném felhívni a figyelmet szerzőnk egy nagyon fontos megállapítására. A sűrű-, feketegazdaság elleni küzdelem, az adóbázis szélesítését jelentő hivatalos munkavállalás kiterjesztésének gátja nálunk, hogy az egészségügyi ellátás szinte állampolgári jogon jár. Minden állampolgár hozzájuthat. Többek között ezért sem jelentkezik be mindenki hivatalosan dolgozni. Amerikában nem így van. Ott, ha nincs munkahelyed, nincs egészségügyi kártyád. Ez nagyon keményen készlet a munkahely-keresésre. Magasabb is az aktivitási szint, mint nálunk. Persze ilyen javasolni aligha lehetne hazánkban. Sem gazdaságilag, sem politikailag. Főleg, mivel most már eléggé magas nálunk is a munkát nem találók száma. Természetesen az ellátáshoz Magyarországon is szükség van TAJ-kártyára, de azt a nyugdíjasok, munkanélküliek is megkapják. A nyugdíjasoknál abból indulunk ki, hogy aktív korukban már megfizették. Munkanélküliek esetén viszont az államháztartás fizeti

az egészségügyi hozzájárulást (egyik zsebből a másikba.) Ez nagyon humánus megoldás, de valóban nagyobb ott a hivatalos munkavégzés kényszere, ahol szorosan hozzákötődik az ellátás biztosítása a munkavégzéshez. Látni kell azonban, hogy Amerikában lényegesen gyorsabban talál valaki munkát, ha akar. Nem lenne nálunk elképzelhető, hogy szigorítsunk, ha nem tudunk elegendő legális munkahelyet biztosítani.

Ha mára munkanélküliségről és az aktivitási szintről van szó: itt is kell egy kis pontosság. Szerzőnk nem utal rá, (160. oldal) hogy Magyarországon csak azért alacsonyabb az aktivitási szint, mint nyugaton, mert kevés a részmunka. Bár, mint írja, a hagyományos munkavégzési formák mellett nálunk is terjednek a rugalmasabb, modern szerződéses formák. Ennek azonban egyéb okai vannak – például a számla ellenében végzett munka olcsóbb volta, éppen a járulékfizetési költségek megspórolásával. Ha nyugaton leszámítjuk a részmunkaidős foglalkoztatást, akkor a mi aktivitási rátánk ugyanakkora, mint a nyugati országoké. A részmunka viszi a Lajtán túl fel a statisztikai számokat. És miért? Mert nálunk a hivatalos fizetések messze elmaradnak a nyugati bérektől, tehát részmunkából nem lehetne megélni. Ott a nőimunka-lehetőség. Nálunk a megélhetés kényszere volt a szocializmusban, s maradt is, hogy mindenkinek dolgoznia kell. Egy családfenntartó általában nem elegendő a minimális életszínvonal biztosításához. Ez a legalapvetőbb kritikai észrevételem a szerző tételével kapcsolatosan. Ha tetszik, azt is mondhatjuk, hogy ez a szocializmus legkárosabb öröksége a kelet-európaiak – s így hazánk – számára.

A szocialista időkben mesterségesen alacsonyan tartott béreket a mai piacgazdaság adottságnak, versenyképességi tényezőnek veszi. Részben jogosan, hiszen ez van. Valójában azonban ez a bérszint – és a bérarányok is! – a nyugati viszonyokhoz képest súlyos torzulást

jelent. A nyugati gazdaság fejlődésének szerves része volt a bérharc, nálunk erről fél évszázadon át szó se lehetett. S a globalizmus világában a szakszervezeti érdekképviselet ismét háttérbe szorul, főleg a nagy multcégeknel. (Az állami intézményeknél, cégeknel szervezett sztrájkokat inkább politikai töltésűnek tekinthetjük, általában jobboldali kormányok ellen. Kezdve mindjárt egy gazdaságinak álcázott politikai sztrájkokkal, a '90-es benzináremelésekor.)

Felmerül a kérdés: normálisnak tekinthető-e az a piac, amely körülbelül olyan természetesnek veszi ezeket az adottságokat – itt, Európában –, mint hogy a kínaiak egy marék rizsen élnek? Márpedig szerzőnk azt mondja, e régióban normális piacgazdaság működik. Az biztos, hogy a bejövő tőke ezt az adottságot – mert normális piaci módon kalkulál –, ki is használja. De nekünk látnunk kell, hogy az árak már szépen felmentek a nyugati szintre vagy közelítik azt. A bérek szintje viszont jócskán elmaradt a nyugat-európai szinttől. S fennmaradtak azok a torzulások is, amelyekkel annak idején, pártutasításra a forintstabilizációkor megterhelték... A tanárbérek, orvosbérek, általában az egészségügyben a bérek is relatíve alacsonyak. S csodálkozunk, hogy nincs elég egészségügyi személyzet, a tanári pálya teljesen elnöiesedik, s elmennek az orvosok. Hát igen. Normális piaci viszonyok között természetes, hogy elmennek, Mi is tartaná itt őket, ha az EU-ban a lehetőség adott, a bérkülönbség meg elképesztő? A normális piaci viszonyok között gazdálkodó nyugatiaknak megéri a bevándorló magyar. Szépen megtakarítják a humántőke-beruházás költségeit. Miért is maradnának hát itthon a külföldön keresett szakmákkal bíró munkavállalók? Vajon normálisnak tekinthetjük-e, ha a munkaerő-vándorlás szabadságát egy mesterségesen leszorított, torz bérű térségre kiterjesztjük? Ebben csak az a normális, hogy az érintett szereplők élnek vele. De makrogazdasági szempontból ez bizony nagyon nem normális helyzetet teremt.

Az adósságnál is terheesebb örökség ez a nyomott bérszint, hiszen korlátozza a szolgáltatási piac fejlődését is. Márpedig a nyugati fejlődés régóta ebben a szakaszban van. Szerzőnk utal rá, hogy a visszaiparosító törekvések valami ipari múzeumba való visszakíváncozásra emlékeztetik. A fenti megvilágítás nélkül, valóban nem is lenne érthető, ami manapság történik nálunk.

Ezzel együtt nyilván nem alternatíva az EU-integráción kívül gondolkodni. Szerzőnknek ebben is igaza van. Abban is, hogy az átalakulás során Közép-Európa – a világ más régióihoz képest – nagy áttörést hajtott végre. Sikeresen kitört abból a versenyképességben folyton lemaradó, iparközpontú gyakorlatból, ami a szocialista időköt jellemezte.

Magam azért mégsem vagyok olyan lelkes az eredmények megítélésében. Ez a kitörés hatalmas áldozatokkal járt. Kimondottan sajnálom hazánkban a versenyképes agrárium leépítését, a vertikális termelési-értékesítési láncok kiépülésének elmaradását. Mi itt nagyot veszítettünk. A magországok saját érdekeiket nézték a csatlakozáskor. Mert ugye, azért nehéz úgy fogalmaznunk, hogy normális dolog volt a cukorgyárak privatizációja, amely tönkretette a mezőgazdaság egy részét és végső soron magasabb hazai cukorárakat eredményezett a fogyasztónak?! A fizetési mérlegben viszont növelte a deficitet? Ez nem normális piac, ez gazdaságpolitikai ostobaság volt. Helyes és célszerű, ha ezzel számot vetve, igyekszünk a saját érdekeinket jobban védeni. S őszintén megvallva, bár részben egyetértek a szerzőnek a statisztikai adatok (GDP, GNI) iránti szkepszisével, mégsem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni a jövedelemeloszlás megglehetősen

riasztó tényeit. Igaz, hogy nem mutat mindent az egy főre jutó GDP és a GDP-ből a bérprofit-arány alakulása, de azért ennek markáns eltérése a nyugatiakétól mégis elgondolkodtató. (Nálunk legfeljebb 50–50 százalék, míg Nyugaton 40–60 százalék körül, természetesen a bérek javára. Ott van piac a személyes szolgáltatások fejlesztésére.)

Mindezek a megjegyzések csak töredékére terjednek ki a könyv gazdag mondanivalójának. Hiszen szinte minden, korunkban fontos gazdasági jelenségről – elöregedés, a külső forrásokból való növekedés, a fizetésimérleg helyzet alakulása, a közbizalom fontossága, a gazdasági és ökológiai fenntarthatóság – témájában fontos mondanivalója van.

Összegzésképpen: Ezt a munkát – minden polemikus megjegyzésem ellenére – úgy vélem, minden közgazdásznak el kell olvasnia. Azért is, mert lehet, hogy egyetért majd a benne foglaltakkal. S azért is, mert esetleg – a recenzenshez hasonlóan – olykor vitára készíti a szerző. Akkora ismeretanyagon nyugszik azonban a könyv, hogy alaposan fel kell kötnie az alsóneműt annak, aki vitára adja a fejét. De egyet érthetünk a szerzővel: közgazdasági válásháború helyett (195. oldal) valóban el kell gondolkodnunk a mainstream és az alternatív gondolkodók együttműködési lehetőségein. Csakis e kettő alapján lehet többé-kevésbé hasznos eszközt adni a gazdaságpolitika számára, hogy mindnyájunk javára irányítsa a folyamatokat, vagy képes legyen alkalmazkodni a mindig új kihívásokhoz.

Botos Katalin

Levelezési e-cím: botos.katalin@jak.ppke.hu